

UOT 94”04/15”

XV-XVI ƏSRLƏRDƏ OSMANLI DÖVLƏTİNİN “KAPİTULYASIYA” MÜQAVİLƏLƏRİNƏ DAİR

Sevinc Ə.ZEYNALOVA*

Hindistana dəniz yolunun və yeni torpaqların kəşf olunmasına baxmayaraq, Şərqi Aralıq dənizi Avropa dövlətləri üçün yenə də əhəmiyyətini saxlamışdı. Bu səbəbdən də, bu dövlətlər, ilk növbədə Venesiya, Fransa və İngiltərə Osmanlı dövləti ilə ticarət əlaqələrinin qurulmasında maraqlı idilər. Digər tərəfdən, Qərbi Avropa ölkələri də XV əsrin sonuna doğru dünyanın mühüm diplomatik mərkəzinə çevrilmiş Porta ilə siyasi və diplomatik əlaqələrin qurulmasında maraqlı idilər.

XV-XVI əsrlərdə sıx siyasi və diplomatik əlaqələr sayəsində Venesiya, Fransa və İngiltərə ticarət imtiyazları, “kapitulyasiyalar” almağa müyəsşər oldular və bu müqavilələr sonradan Avropa dövlətlərinin müstəmləkəçi ekspansiyasının alətinə çevrildi. Osmanlı dövlətinin Qərbdən iqtisadi və siyasi asılılığının artması isə onun təkcə xarici siyasətinə deyil, iqtisadiyyatına da böyük zərbə vurdu.

Açar sözlər: Osmanlı dövləti, ticarət imtiyazları, kapitulyasiyalar, diplomatiya

Giriş. Orta əsrlərin sonuna doğru dünyanın siyasi coğrafiyasında baş verən dəyişikliklər – Şərqdə monqol uluslarının yerində yerli etnik gücə malik imperiyaların yaranması, Qərbdə isə – milli dövlətlərin özülünün qoyulması, yeni miqyas alan coğrafi kəşflər, Hindistana dəniz yolunu ələ keçirmək üçün Portuqaliyanın və İspaniyanın bir-birilə rəqabəti nəticəsində bəzi torpaqların və yolların avropalıların əlinə keçməsi, eyni zamanda 1453-cü ildə İstanbulu fəth etmiş türk-müsəlman dövlətinin varlığının ortaya çıxması ilə müəyyən edilmişdi. Avropanın böyük bir sürətlə şərqə doğru irəliləməsi (əslində bu irəliləmənin prelyüdiyası xaç yürüşləri zamanı başlamışdı) bu siyasi coğrafiyanın yaxın gələcəkdə yenidən şəkillənəcəyindən xəbər verirdi.

İlk mərhələdə Şərqə “nüfuzetmə”nin başında dayanan əsas qüvvələr Venesiya, Genuya, Kastiliya və Portuqaliya idi, daha sonra İngiltərə, Fransa və Hollandiyanın mübarizəyə qatılması ilə rəqabət daha da gücləndi. Bu prosesə qarşı gələn qüvvələr – Osmanlı dövləti, Məmlük dövləti, XVI əsrin əvvəllərindən etibarən isə həm də Səfəvilər idi. Tarixi retrospektivdə baxdıqda aydın olur ki, Asiyanın bu qüdrətli türk-müsəlman dövlətləri Avropanın şərqə doğru

* Bakı Dövlət Universiteti, baş müəllim, sevinc_zeynalova@hotmail.com; ORCID İD: 0000-0001-6679-2483

irəliləməsinin əsl səbəblərinin fərqiində idilər: tarixşünaslıqda uzun illər hökmran olan fikrin əksinə, Şərqlə dövlətləri “coğrafi kəşflər” adı altında baş verən hadisələrin mahiyyətinin işğalçılıq və müstəmləkəçilik cəhdləri olduğunu bildirdilər. Lakin bu halda belə, müstəmləkə ekspansiyasının qarşısını almaq iqtidarında deyildilər. Birincisi, türk-müsəlman dövlətlərinin öz aralarındakı rəqabəti buna imkan vermirdi; ikincisi isə, Avropa dövlətlərində başlamış ictimai və iqtisadi proseslər (milli dövlətçiliyin özülünün qoyulması, erkən kapitalizmə təsərrüfatının meydana gəlməsi, burjuva ideologiyasının təməlinin atılması) çox qısa bir müddət sonra onları Şərqlə dövlətlərindən üstün etmişdi.

Şərqlə dövlətləri hərbi cəhətdən Avropanın əksər dövlətlərindən üstün olsalar da, apardıqları aramsız müharibələrdə müttəfiqlə hər zaman ehtiyac duyurdular. Digər tərəfdən, Avropa dövlətlərinin ittifaqlarının qarşısını almaq üçün, potensial qüvvələri diplomatik və ya iqtisadi yolla neytrallaşdırmaq lazım gəlirdi. Məhz bu səbəblərdən, istər Osmanlı sultanları, istərsə də məmlük sultanları və Səfəvi şahları Avropa dövlətlərinə imtiyaz fərmanları – kapitulyasiyalar verməkdə davam etmiş, bu ənənə Şərqlə dövlətlərinin Qərbdən tək cə iqtisadi deyil, siyasi olaraq da asılılığa düşməsinə imkan yaradan amillərdən olmuşdur.

Kapitulyasiya müqavilələrinin tarixi şərtləri. Osmanlı dövlətinin Avropa dövlətləri ilə XV-XVI əsrlərdə bağladığı kapitulyasiya müqavilələrinin təhlilinə keçməzdən əvvəl qeyd etməyi vacib bilir ki, tarixşünaslıqda bu müqavilələrin mahiyyəti ilə bağlı hələ də ortaq fikir yoxdur. Hətta terminin özü də fərqli şəkildə tərcümə və izah edilməkdədir. Məsələn, fransız tədqiqatçısı E.Eldem Osmanlı kapitulyasiyalarının kifayət qədər öyrənilmədiyini, tarixçilər arasında bu müqavilələrin sözün əsl mənasında müqavilə, imtiyaz və güzəşt sənədi, yoxsa müstəmləkəçilik üçün bir diplomatik alət olduğu ilə bağlı qəti fikrin olmadığını qeyd edir [sitata gətirilir: 10, 118, 124]. Bəlkə bu səbəbdəndir ki, XVIII əsrdən başlayaraq tədqiq edilən “kapitulyasiya” müqavilələri haqqında böyük həcmdə əsərlər yazılsa da, son iki onillikdə bu mövzu yenidən gündəmə gəlmişdir.

Ensiklopediya məqalələrində “kapitulyasiya” termini, fərqli yazılışlarda verilə də, demək olar ki, eyni şəkildə izah edilmişdir. Məsələn, C.Kallek və X.İncək “imtiyazat” adı altında verdikləri kapitulyasiyaların mahiyyətini “iqtisadi güzəştləri ifadə edən termin” kimi müəyyən etmişlər [4, 245] və Türkiyə tarixşünaslığında bu termin kapitulyasiyaya sinonim olaraq istifadə edilməkdədir. 2009-cu ildə Nyu-Yorkda nəşr olunmuş “Encyclopedia of the Ottoman Empire” ensiklopediyasında isə “Əhdnamə” adı altında verilən məqalənin müəllifi S.Papp əhdnamələrin bir neçə növünün olduğunu, Qərb dövlətləri ilə bağlanan kommərsiya məqsədli əhdnamələrin daha çox “kapitulyasiya” olaraq tanındığını qeyd etmişdir [7, 21]. Rusiyanın müasir dövr osmanşünaslarından olan S.V.Sinitin “kapitulyasiya”ları “müqavilə imzalayan tərəflərdən birinin digərinin ərazisində hərəkət azadlığını və ticarət imtiyazlarını nəzərdə tutan müqavilə” olaraq dəyərləndirmişdir [14, 207]. Türkiyə tarixçisi Z.Türkmənə

görə isə, “kapitulyasiyalar – tək tərəfli imzalanən müqavilələrdir” [8, 326].

Əlbəttə, termin olaraq, “kapitulyasiya” (latınca “capitula” – “maddə, bənd” deməkdir) yuxarıdakı şəkillərdə ifadə edilə bilər. Lakin bu müqavilələrin geniş şəkildə təhlili göstərir ki, ehtiva olunan hadisə terminin özü qədər sadə olmamışdır. Kapitulyasiya müqavilələrinin tarixinə nəzər salsaq, onların ilk əvvəl Osmanlı dövləti ilə deyil, Osmanlıdan əvvəl bölgədə hökmran olan Bizans imperiyası bağlı olduğunu görürük. Belə ki, hələ xaç yürüşlərindən əvvəl, 1082-ci ildə imperator Aleksey Komninus (1081-1118) normanlardan müdafiə olunmaq üçün Venesiyadan yardım istəmiş, bu yardımın müqabilində respublikaya tək tərəfli ticarət imtiyazları verən kapitulyasiya müqaviləsi bağlamışdı. Bizanslıların “xrisovul” adlandırdıqları bu müqaviləyə görə, venesiyalılara Konstantinopolda öz kontorlarını açmaq, ambar və köşk saxlamaq, sərbəst ticarət etmək hüquqları ilə yanaşı, bəzi siyasi hüquqlar da verilmişdi [2, 188]. Hətta Konstantinopolda italyanların “dövlət içində dövlət” funksiyası daşıyan “Galata” və “Fanera” kimi məhəllələri də yaranmışdı.

Bizansın nümunəsində Anadolu Səlcuqlu dövləti tərəfindən Venesiya və Genuya tacirlərinə ticarət imtiyazlarının verildiyi də məlumdur [8, 329]. Xaç yürüşləri dövründə isə Aralıq dənizinin şərq sahillərindəki ən mühüm ticarət məntəqələri olan Urfa (Edessa), Antakya (Antioxiya), Akka, Trablus (Tripoli), Beyrut, Sayda (Sidon), Sur (Tir), İsgəndəriyyə şəhərlərində avropalı tacirlərə bu nümunədə imtiyazlar verilmişdi. Bir müddət sonra, daha doğrusu, Osmanlı dövlətinin yaranması ərafəsində Anadolu bəyləkləri, həmçinin Misir məmlük dövləti tərəfindən də avropalıların ticarət imtiyazlarının verildiyi faktları məlumdur [4, 247].

Beləliklə, 1082-ci il xrisovulu və xaç yürüşləri dövründə avropalılara verilən imtiyaz anlaşmaları Osmanlı dövlətinin bağladığı kapitulyasiyalar üçün özək təşkil etmişdir. Osmanlı dövlətinin imzaladığı ilk kapitulyasiya müqaviləsi ilə bağlı da vahid fikir yoxdur: məsələn, X.İnalçıqın fikrincə, Osmanlının bağladığı ilk kapitulyasiyalar 1384-cü ildə Venesiya ilə, 1387-ci ildə isə Genuya ilə olmuşdur [4, 247]; Z.Türkmən isə ilk kapitulyasiya müqaviləsinin 1365-ci ildə Reguza (Dubrovnik) ilə bağlandığını qeyd edir [8, 329].

1453-cü ildə İstanbulun türklər tərəfindən fəthindən sonra bağlanan ilk imtiyaz müqaviləsinin isə 1454-cü ildə imzalandığı fərz edilir. Belə ki, İstanbulun fəthindən cəmi bir il sonra, 1454-cü il aprelin 18-də sultan Mehmed Fatehin Venesiya Respublikası ilə bağladığı kapitulyasiya müqaviləsinə görə, venesiyalı tacirlər İstanbulun bazarlarında sərbəst ticarət etmək hüququ qazandıqlar, gömrük faizi isə 2 % olaraq müəyyənləşdirildi [1, 164; 5, 99]. Eyni məzmununda kapitulyasiya müqavilələrini Osmanlı sultanı 1460-cı ildə Florensiya və Piza ilə də imzaladı [5, 112].

Yunan tarixçisi D.Kitsikis yuxarıda adını çəkdiyimiz 1082-ci il xrisovulu ilə 1454-cü il kapitulyasiyası arasında mahiyyət fərqinin olduğunu göstərir və qeyd edir ki, Bizans imperatoru I Aleksey Komnenos bu güzəşt müqaviləsinin məcburi imzalamışdı, Mehmed Fatehin isə belə bir məcburiyyəti olmamışdır və

hətta sultan tərəfindən güc mövqeyindən bağlanmışdır [13, 188]. 1082-ci il xrisovulu ilə 1454-cü il kapitulyasiyasını müqayisə edərsək, ikisinin arasındakı başlıca fərqin eksterritoriallıq hüququ ilə bağlı olduğunu söyləyə bilərik. Belə ki, Bizans imperatoru venesiyalılara eksterritoriallıq hüququnu (yuxarıda bəhs etdiyimiz “dövlət içində dövlət”) tanımışdı; 1454-cü il müqaviləsində isə belə bir maddəni görmürük. Amma istər 1384-cü il, istərsə də 1454-cü il kapitulyasiyalarının sonrakı mərhələdə Avropa dövlətlərinin Osmanlıya qarşı siyasətində bir nümunə olduğunu qeyd edə bilərik. Hərçənd ki, X.İnalcık Venesiyaya verilən kapitulyasiyanın sonrakı dövrdə Avropanın digər ölkələrinə verilən kapitulyasiyalar üçün bir model olduğu fikrini mübaligəli hesab edir [4, 248]. İstənilən halda, istər 1454-cü il müqaviləsindən əvvəl bağlanan xrisovullar, istərsə də, 1454-cü ildən sonra imzalanacaq müqavilələrin hamısının tək tərəfli olması, hesab edirik ki, onların mahiyyətinin eyni olmasından xəbər verir.

Osmanlı dövlətinin Fransa ilə kapitulyasiyaları. Osmanlı dövlətinin Avropa dövlətləri ilə bağladığı kapitulyasiya müqavilələrinin ən məşhuru 1536-cı il kapitulyasiyadır, desək, yanlışdır; baxmayaraq ki, bu kapitulyasiyanın həqiqətən mövcud olub-olmadığı və ya sultan tərəfindən ratifikasiya edilib edilmədiyi məsələsi hələ də həllini tapmamışdır. Müqavilənin 1536-cı il fevralın 18-də İstanbulda Osmanlı tərəfindən Sədrəzəm İbrahim Paşa, Fransa tərəfindən isə Jan de la Forest tərəfindən müvafiq olaraq sultan Süleymanın (1520-1566) və kral I Fransiskin (1515-1547) adına imzalandığı məlumdur. On beş, bəzi mənbələrə görə isə on səkkiz maddədən (kapituldan) ibarət müqaviləyə görə, fransız tacirləri 5 %-lik gömrük vergisi müqabilində Osmanlı ərazisində sərbəst ticarət hüququ qazanırdı, ölkəyə gəlişlərinin ilk on ili ərzində isə bu vergidən azad edilirdilər. Bundan əlavə, Fransanın İstanbulda səfirliyi, İsgəndəriyyədə isə konsulluğu açılırdı, fransızlara Osmanlı mülklərində etiqad azadlığı verilir, onları şəriət məhkəmələri mühakimə edə bilməzdi [6, 87-88; 12, 55; 14, 207]. Göründüyü kimi, Fransa təbəələrinə verilən imtiyazlar sadəcə iqtisadi xarakterli olmamışdır.

Qeyd edək ki, Avropa və Rusiya tarixşünaslığında 1536-cı il kapitulyasiyası əksəriyyət etibarilə tanınsa da, Türkiyə tarixşünaslığında bu müqavilə ilə bağlı skeptik baxış güclüdür. Məsələn, X.İnalcık bu müqavilənin mətninin mövcud olmadığını irəli sürərək, onun sadəcə bir taslak (layihə) olduğunu, Sədrəzəm İbrahim Paşanın edam edilməsi səbəbindən sultan Süleyman tərəfindən ratifikasiya edilmədiyini göstərir [4, 248]. Onun bu fikri Z.Türkmən tərəfindən də dəstəklənir [8, 331]. X.İnalcığa görə, ilk gerçək Osmanlı kapitulyasiyası 18 oktyabr 1569-cu il kapitulyasiyasıdır [4, 248; həmçinin bax: 8, 332]. Osmanlı sultanı II Səlimin (1566-1574) və Fransa kralı IX Karlın (1561-1574) hakimiyyətləri dövrünə təsadüf edən bu kapitulyasiya müqaviləsi Osmanlı dövlətinin artıq zəiflədiyi mərhələdə imzalanmışdır. 1569-cu il müqaviləsinin 1454-cü il Venesiya ilə bağlanan kapitulyasiya nümunəsində tərtib edildiyi güman edilir [4, 248]. Məhz bu güzəştlər Levant bölgəsində (Aralıq dənizin şərq sahilində) fransızların ticari baxımdan güclənməsinə yol açdı və

sonrakı yüzilliklərdə Farnsanın Suriya və Livanda müstəmləkəçilik ekspansiyasının özülünü qoydu. Təsadüfi deyil ki, 1572-ci ildə Fransanın Osmanlı dövlətində səfiri olmuş Noailles 1569-cu il kapitulyasiyasını “Levantda indiyə qədər alınmış ən əlverişli müqavilə” kimi qiymətləndirmişdi [bax: 4, 248].

Osmanlı dövlətinin İngiltərə ilə kapitulyasiyaları. Əlbəttə, Fransanın Levantda güclənməsi Böyük Coğrafi Kəşflərdən kənarda qalan, lakin Şərq siyasətində artıq XVI əsrin əvvəllərindən etibarən güclənməyə başlayan İngiltərə üçün arzuolunan deyildi [bu barədə ətraflı bax: 9, 48-53]. Məlum olduğu kimi, İngiltərə bu dövrdə İspaniyanın və Portuqaliyanın əlində olan yolları ötüb keçməklə, İran körfəzi və Hind okeanı bölgələrinə birbaşa çıxış əldə etmək üçün ciddi problemlərlə üzləşmişdi. Belə ki, 1550-ci illərin sonlarına doğru Tüdürlərin Rusiya və Səfəvi dövlətlərinin ərazisindən keçməklə bu yolları nəzarətinə götürmək cəhdləri qısa bir müddət sonra, 1570-ci illərin sonuna doğru uğursuzluqla nəticələnmişdi. Məlum olduğu kimi, İngiltərənin “Moskva” (Avropa ədəbiyyatında daha sox “Rusiya”) şirkəti 1561-1581-ci illər ərzində altı dəfə Səfəvi dövlətinə ticarət ekspedisiyası təşkil etmişdi və şah I Təhmasibdən (1524-1576) imtiyazlar almağa müyəssər olmuşdu [5, 242-250]. Lakin rus çarı IV İvan (1547-1584) Livoniya müharibəsində (1558-1583) İngiltərəni öz tərəfinə çəkə bilməməsini bəhanə edərək, ingilislərə Volqa-Xəzər yolu ilə ticarət etməyi qadağan etdi [5, 251; 11, 24]. Rus çarının əsl hədəfi isə, əlbəttə ki, Livoniya müharibəsi olmayıb, İran körfəzinə və Hind okeanına çıxışa aparan yolları İngiltərə üçün bağlamaq idi.

“Moskva” şirkətinin Şərq ticarətindəki fəaliyyəti iflasa uğradıqdan sonra, İngiltərənin Osmanlı dövləti ilə kapitulyasiya bağlamaq məsələsi aktuallaşdı və bu da öz növbəsində Levant bölgəsində ticarət rəqabətini gücləndirdi. Tezliklə ingilislər də 1569-cu il kapitulyasiyası nümunəsində güzəştlərə nail olmaq üçün Osmanlı dövləti ilə diplomatik əlaqələri intensivləşdirdilər. Bu zaman Səfəvi dövləti ilə müharibə ərəfəsində olan (1578-1590) və yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, daxilən də zəifləməyə başlayan Osmanlı dövləti İngiltərə ilə yaxınlaşmaqda maraqlı idi. Üstəlik, Osmanlı sarayında Sədrəzəm Mehmed Paşa və Xoca Sadəddin Əfəndi başda olmaqla, ingilispərəst dövlət adamlarının sultan III Murad (1574-1595) üzərində təsiri güclü idi [8, 333]. 1575-ci ildən başlayaraq ingilis diplomatlarının və tacirlərinin (E.Osborn, R.Steyper və U.Harborn) Osmanlı sarayına güclü nüfuz etməsi nəticəsində, 1580-ci ildə İngiltərə Osmanlı dövlətindən kapitulyasiya almağa müvəffəq oldu [müqavilənin ingiliscə mətni üçün bax: 3, 59-60; rus dilinə tərcümə mətni üçün bax: 15, 20-23].

İyirmi iki maddədən ibarət 1580-ci il kapitulyasiyası İngiltərənin təbəələrinə ticarət imtiyazları verməklə yanaşı, onların mal və can varlığının müdafiəsini də təmin edirdi, gömrük vergisinin həcmi isə 5 % olaraq müəyyən edilirdi. Ən mühüm imtiyazlardan biri isə konsulaj sistemi ilə bağlı idi [3, 59]. Məhz bu kapitulyasiya müqaviləsinin imzalanmasından sonra kraliça Yelizaveta Tüdor (1558-1603) “Levant” şirkətinin təsisi ilə bağlı xartiyanı imzaladı və şirkət Osmanlı dövlətinin ərazisində ticarət etmək üçün inhisar hüquqları aldı

[15, 6]. 1580-ci il kapitulyasiyası İngiltərə sənayesinin yüksəlməsində, ölkənin Şərq ticarətinin genişlənməsində böyük rola malik oldu. XVI əsrin 90-cı illərinə doğru İngiltərənin Osmanlı dövləti ilə əlaqələri daha da intensivləşdi.

İngiltərənin Osmanlı mülklərində mövqeyinin möhkəmlənməsi Fransanı və Venesiyanı narahat etməyə bilməzdi. Bu səbəbdən də, İstanbul bu dövrdə beynəlxalq münasibətlərin və diplomatiyanın mühüm mərkəzinə çevrilmişdi. İngiltərə isə istər 1580-ci il kapitulyasiyasını, istərsə də “Levant” şirkəti vasitəsilə Osmanlı mülklərində ticarət fəaliyyətini həm İspaniyaya qarşı mübarizədə, həm də Aralıq dənizi bölgəsində möhkəmlənmək üçün bacarıqla istifadə etmişdi. Nəticədə XVI əsrin sonlarına doğru Hindistan və İran körfəzini Avropa ilə əlaqələndirən okean yollarında üstünlüyün İngiltərənin əlinə keçməsi üçün əlverişli şərait yaranmışdı və Osmanlı dövləti ilə münasibətlər bu siyasətin tərkib hissəsi idi. Təsadüfi deyil ki, sonradan yaranacaq “Ost-Hind” şirkətinin özlündə də “Levant” şirkətinin tacirləri və kapitalı durmuşdur.

Nəticə. Venesiyanın, daha sonra isə Fransanın və İngiltərənin nümunəsində digər Avropa dövlətləri də Osmanlı satış bazarlarının əhəmiyyətini anlayaraq və Osmanlı dövləti ilə iqtisadi əməkdaşlığın üstünlüklərini görərək, sultan hökuməti ilə bənzər kapitulyasiyalar imzalamağa can atmağa başladılar. Xüsusilə XVI əsrin sonu – XVII əsrin əvvəllərində (Otuzillik müharibə ərəfəsində) Birləşmiş Əyalətlər Respublikasının (Hollandiyanın) Osmanlı dövləti ilə əlaqə qurmaq cəhdləri gücləndi. Rəsmi şəkildə Avropa dövlətləri tərəfindən hələ tanınmamış bu dövlət artıq müstəmləkə ekspansiyası yoluna qədəm qoymuşdu və Şərq bazarlarında İngiltərənin rəqibi kimi çıxış etməyə başlamışdı. Osmanlı dövlətinin Hollandiyaya verdiyi ilk kapitulyasiya 1612-ci ilə aiddir [14, 208].

Beləliklə, Osmanlı dövlətinin qüdrətli dövründə verilməyə başlayan kapitulyasiyalar, XVI əsrin ikinci yarısına doğru onun Avropa dövlətlərindən iqtisadi asılılığına şərait yaratmağa başladı. Başlanğıcda məhdud səviyyədə olan güzəşt və imtiyazlar zamanla böyük miqyas alaraq, Osmanlı dövlət aparatına, daxili və xarici siyasətinə təsir etmək qabiliyyəti qazandı. Əksəriyyəti kapitalist inkişaf yolu tutmuş və iqtisadi siyasətlərində merkantilçi prinsipləri əsas götürən Avropa dövlətləri Şərq bazarlarını ucuz xammal və istehlak mərkəzlərinə çevirməyə başladılar. Sonrakı yüzilliklərdə Osmanlı dövləti prosesin qarşısını almağa çalışsa da, müstəmləkəçilik siyasəti yeridən Avropa ölkələri əldə etdikləri bu imtiyazları itirməmək uğrunda daha amansız bir şəkildə mübarizə aparmağa başladılar. Bu da öz növbəsində, əvvəlcə ticarət müqaviləsi olaraq meydana gələn imtiyazların “kapitulyasiya rejimi” ilə əvəzlənməsinə gətirib çıxardı. 1914-cü ildə kapitulyasiya rejimini təktərəfli olaraq ləğv edən Türkiyə yalnız 1923-cü il Lozanna sazişi ilə rejimin aradan qalxmasına nail ola bildi.

ƏDƏBİYYAT

1. Daniel Goffman. Osmanlı Dünyası ve Avropa. 1300-1700. / Çeviren Ü.Tansel. İstanbul, Kitap Yayınevi ltd., 2008, 320 s.
2. Gözəlova Y.H. Orta əsrlərdə Avrasiyanın ticarət əlaqələri. Bakı: Təhsil, 2011, 295 s.

3. Hakluyt R. The Principal navigations, voyages and traffiques and discoveries of the English nation. Vol. 3. London, Palala Press, 2016, 398 p.
4. Kallek C., İnalçık X. İmtiyazat // TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, cilt 22, s.245-252.
5. Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: Təhsil, 2006, 416 s.
6. Pamir A. Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri // Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002, Cilt 51, № 2, s. 79-119.
7. Papp S. Ahdname (ahitname) // Encyclopedia of the Ottoman Empire. New York, NY: Facts on File, 2009, pp. 21-22.
8. Türkmen Z. Osmanlı Devletinde kapitülasyonların uygulanışına toplu bir bakış // Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1995, № 6, s.325-341.
9. Zeynalova S.Ə. XVI əsrin birinci yarısında Tüdorların xarici siyasətində Yaxın Şərqlin yeri // Tarix və onun problemləri, 2016, № 3, s.48-53.
10. Анисимов О. Конференция “Франция – Османская империя”, XVI-XX век. Новый взгляд на капитуляции: источники, истоки и преемственность. Париж, 21 ноября 2019 г. // Иерусалимский Православный Семинар, 2019, с.115-124.
11. Гасанзаде Д. Некоторые вопросы англо-османских торгово-дипломатических отношений (вторая половина XVI века) // Tarix və onun problemləri, 2011, № 2, s.23-27.
12. Мейер М.С. Османская империя в XVIII веке. М.: Наука, 1991, 261 с.
13. На перекрестке цивилизаций: П.Лемерль. История Византии. Д.Кицикис. Османская империя. Перевод с французского Т.Б.Пошерстника и Б.Б.Павлова. М.: Весь мир, 2006, 240 с., карты
14. Синицын С.В. Роль “капитуляции” во внешней политике Османской империи XVI-XVIII вв. // Метаморфозы истории, 2017, № 10, с.206-217.
15. Цыпурина Г.И. Английская дипломатия в Османской империи во второй половине XVI века // Англия в эпоху абсолютизма (статьи и источники). М.: Московский Университет, 1984, с.3-30.

О “КАПИТУЛЯЦИЯХ” ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА В XV-XVI ВЕКАХ

Севиндж А.ЗЕЙНАЛОВА

РЕЗЮМЕ

Несмотря на открытие морского пути в Индию и обнаружение новых земель, Восточное Средиземноморье по-прежнему имело огромное значение для европейских государств. Поэтому эти государства, в первую очередь, Венеция, Франция и Англия были заинтересованы в поддержании торговых связей с Османским государством. С другой стороны, западноевропейские страны стремились установить политические и дипломатические связи с Портой, которая к концу XV века превратилась в важный дипломатический центр мира.

Благодаря тесным политическим и дипломатическим связям, в XV-XVI вв. Венеция, Франция и Англия получили торговые привилегии, т.н. “капитуляции”, которые в дальнейшем превратились в инструмент колониальной экспансии европейских государств. Усиление же экономической и политической зависимости Османского государства от Запада нанесло огромный ущерб не только его внешней политике, но и экономике.

Ключевые слова: Османское государство, торговые привилегии, капитуляции, дипломатия

ON THE “CAPITULATIONS” OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE XV-XVI CENTURIES

Sevinj A.ZEYNALOVA

SUMMARY

Despite the discovery of the sea route to India and new lands, the Eastern Mediterranean was still of great importance for European states. Therefore, these states, primarily Venice, France and England, were interested in maintaining trade relations with the Ottoman Empire. On the other hand, Western European countries sought to establish political and diplomatic ties with the Sublime Porte, which by the end of the 15th century became a diplomatic center of the world.

Due to close political and diplomatic ties, Venice, France and England received trade privileges, the so-called “capitulations”, which later turned into an instrument of the colonial expansion of European states. The strengthening of the economic and political dependence of the Ottoman Empire on the West caused enormous damage not only to the Empire’s foreign policy, but also to its economy.

Keywords: the Ottoman Empire, trade privileges, capitulations, diplomacy